

PRIRUČNIK ZA TRENERE/ICE

„RAZVOD RODITELJA I ZAŠTITA DECE“

JUL 2020.

RAZVOD
RODITELJA UBRAJA SE
U JEDNO OD NAJSTRESNIJIH
ISKUSTAVA KOJA DJECA MOGU
DOŽIVJETI, A ČINJENICA JE DA
POGAĐA JAKO PUNO DJECE I MLA-
DIH. KOLIKO TOČNO, TEŠKO JE REĆI,
JER, OSIM ŠTO ZNAMO DA SE RASTA-
JE SVAKI ČETVRTI DO SVAKI TREĆI
BRAK, POSTOJI SVE VIŠE NETRADI-
CIONALNIH OBITELJI U KOJIMA
RODITELJI NIKAD NISU FOR-
MALNO STUPLILI U BRAK, A
RAZILAZE SE.

Centar za
prava deteta

Пројекат финансира
Европска унија

#EY
ЗА ТЕБЕ

SADRŽAJ

- 3 ▶ O PRIRUČNIKU
- 4 ▶ EFEKTI RODITELJSKOG RAZDVAJANJA NA DJECU
- 6 ▶ PRILAGODBA DJETETA NA RAZVOD RODITELJA
- 8 ▶ VISOKI KONFLIKT RODITELJA, ZLOSTAVLJANJE I ZANEMARIVANJE DJECE
- 9 ▶ PRAVO, ŽELJA I/ILI POTREBA
- 11 ▶ ŠTO JE NAJBOLJI INTERES DJETETA?
- 13 ▶ ŠTO JE OTUĐENJE?
- 14 ▶ RAZNA LICA OTUĐENJA
- 16 ▶ JE LI ODBIJANJE RODITELJA UVIJEK OTUĐENJE?
- 17 ▶ KAKO PREPOZNATI OTUĐENO DIJETE?
- 19 ▶ ZAŠTO RODITELJ OTUĐUJE DIJETE?
- 20 ▶ TKO OTUĐUJE DJECU?
- 22 ▶ TKO SU OTUĐENI RODITELJI?
- 23 ▶ KOJE SU POSLJEDICE OTUĐENJA ILI ZAŠTO MORAMO REAGIRATI?
- 25 ▶ ZAŠTO JE OTUĐENJE EMOCIONALNO ZLOSTAVLJANJE?
- 26 ▶ OVRHE „NAD DJECOM“
- 28 ▶ INTERVENCIJE

POZITIVNO RODITELJSTVO

PODRŠKA

PLANIRANJE

ODGOVORNOST

SARADNJA

PRIHVATANJE

NAJBOLJI INTERES DETETA

OTUĐENJE DETETA

ALIMENTACIJA

STARATELJSTVO

VISOKOKONFLIKTNI RAZVOD

KRIVICA

OPTUŽIVANJE

NERAZUMEVANJE

#roditeljstvoseuči

O PRIRUČNIKU

Priručnik za trenere/ice namenjen je stručnim radnicima u pravosuđu i socijalnoj zaštiti, koji su učestvovali na obuci „**Razvod roditelja i zaštita dece**“ koju je Centar za prava deteta održao u periodu od 13. do 15. jula 2020. godine, u okviru projekta „Pozitivno roditeljstvo“, koji se sprovodi uz finansijsku podršku Evropske unije u okviru programa Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava u Srbiji. Projekat sufinansira Kancelarija za saradnju sa civilnim društvom Vlade RS, a sprovodi se uz podršku Pravosudne akademije i Republičkog zavoda za socijalnu zaštitu. Cilj ovog projekta jeste doprinos zaštiti svakog deteta u Srbiji od svih oblika nasilja kroz efikasan zakonodavni okvir koji se dosledno primenjuje u svim okruženjima.

Imajući u vidu da brojna istraživanja pokazuju da deca čiji su roditelji dugoročno u visokokonfliktnom razvodu imaju podjednake teškoće kao deca koja su žrtve fizičkog zlostavljanja i zanemarivanja, Centar za prava deteta je u saradnji sa domaćim i međunarodnim ekspertkinjama u oblasti zaštite dece u slučajevima visokokonfliktnih razvoda razvio detaljno osmišljen i prilagođen program koji za cilj ima jačanje kapaciteta profesionalaca koji rade sa decom i porodicama u sistemima pravosuđa i socijalne zaštite.

Pored pružanja dodatnih znanja u oblasti zaštite dece, posebno u slučajevima visokokonfliktnih razvoda, obuka je imala za cilj da se stručni radnici osnaže za to da uz praktikovanje novostečenih znanja i veština sami dalje obučavaju i osnažuju svoje saradnike i roditelje sa kojima su u kontaktu. Priručnik će koristiti stručnim radnicima u oblasti pravosuđa i socijalne zaštite kao važna alatka u radu na slučajevima visokokonfliktnih razvoda, uz kontinuiranu supervizijsku podršku ekspertkinja u primeni stečenih znanja i veština, koja je omogućena tokom sprovođenja projekta. Pored toga, dodatna literatura, kao i vodič za facilitatore, koji su dostupni na e-learning platformi Centra za prava deteta, poslužiće kao značajan resurs u budućem radu stručnih radnika u socijalnoj zaštiti i pravosuđu.

Jasmina Miković
direktorka Centra za prava deteta

EFEKTI RODITELJSKOG RAZDVAJANJA NA DJECU

Ranije su nalazi istraživanja ukazivali na brojne negativne posljedice roditeljskog razdvajanja na djecu – emocionalne, kognitivne, akademske, socijalne, ponašajne. Mnogi su postavljali pitanje je li razvod roditelja toliko opasan za dijete da je bolje ostati u „lošem“ braku zbog djece. Danas istraživanja i klinička praksa jasno ukazuju da je za djecu **„dobar razvod“ bolji nego „loš brak“**, odnosno da je ono što djeci šteti upravo roditeljski sukob, a ne razvod sam po sebi. Dapače, staviti djeci teret svoje osobne nesreće na leđa šaljući im poruku da su ona odgovorna što su roditelji ostali zajedno unatoč neslaganjima, puno je štetnije od rastave roditelja koji preuzimaju odgovornost za svoj život i odnos. Često čujemo od majki

i očeva da su ostali u braku kako bi djeca imala i mamu, i tatu, odnosno cjelovitu obitelj, čujemo i da su im drugi tako savjetovali te da su osjećali krivnju kad bi pomislili na razvod. Zato nam je važno jasno i nedvosmisleno naglasiti – sukob roditelja, a posebno svjedočenje nasilju u obitelji, te osjećaj odgovornosti za nesreću roditelja, za djecu su znatno štetniji nego što bi bio čin razdvajanja roditelja.

Ljudi ostaju u nezadovoljavajućem braku iz puno različitih razloga. Istraživanja pokazuju da se najčešće radi o financijskoj zavisnosti, socijalnim normama i psihopatoškom održavanju nezdravog obrasca odnosa. Neki roditelji koji su i sami djeca rastavljenih roditelja

osjećaju odgovornost u zaštiti svoje djece od nekih teških iskustava koja su oni sami prošli, a vezuju ih uz čin razvoda svojih roditelja, iako mogu biti posljedica brojnih drugih faktora u obitelji.

Iako su sukobi i neslaganja dio svakog odnosa, koji treba njegovati i na njemu raditi, postoji razlika između povremenih nesuglasica i toksičnog odnosa. Svjedočenje nekim neslaganjima roditelja koji nalaze adekvatne načine njihovog razrješenja za djecu može biti pozitivno jer uče da su odnosi „živi“, dinamični, da je u redu imati različita mišljenja od ljudi koje volimo, da ljutnja nije zabranjena emocija, da sukob ne označava prekid odnosa ili ljubavi i da postoji cijeli

niz prikladnih strategija rješavanja problema, koji ne uključuju agresiju i nasilje. Svjedočenje normalnim i uobičajenim povremenim raspravama roditelja zato treba razlikovati od svjedočenja roditeljskom konfliktu kao obrascu obiteljskog života i funkcioniranja.

PRILAGODBA DJETETA NA RAZVOD RODITELJA

Prilagodba djeteta na razvod roditelja ponajviše ovisi o tome kakav odnos roditelji održavaju nakon razvoda. U struci razlikujemo tri osnovna oblika razvoda: (1) razvod kao sklapanje posla, u kojem roditelji nemaju blizak ni prijateljski odnos, ali dogovaraju se oko djeteta fer i korektno; (2) prijateljski razvod, u kojem roditelji zaista ostaju prijatelji, družu se i održavaju blizak odnos i (3) **visokokonfliktni razvod**. Postoje brojne definicije visokokonfliktnog razvoda, no u suvremenoj znanosti prevladavaju one koje u obzir uzimaju položaj djeteta. Prema velikoj većini definicija visoko

konfliktni razvod obilježen je time da roditelji **ne uspijevaju svoje partnerske probleme staviti po strani i graditi roditeljski odnos, nego nastavljaju sukobe u kojima potrebe djeteta padaju u drugi plan.**

Nekad je lakše ostaviti partnerske emocije i partnerski odnos po strani, primjerice kad roditelji već duže vrijeme prije razvoda funkcioniraju više kao prijatelji nego kao partneri, kad su oboje spremni na razdvajanje, kad nisu uključene imovinsko-financijske bitke i kad nije bilo nasilja u njihovom odnosu. Nekad je teže

ostaviti partnerske emocije i partnerski odnos po strani, međutim to je i dalje zadatak svakog roditelja. Djeca trebaju da roditelji više vole njih nego što mrze jedno drugo. Važno je razumjeti da to što je netko bio „loš muž“ ili „loša žena“ nikako ne znači da mora biti i „loš roditelj“. A ako i je „loš roditelj“ po nekim mjerilima, jedina je mama ili jedini je tata koju/kojeg dijete ima. Osim kad je taj roditelj objektivno opasan po život, zdravlje i sigurnost djeteta, o čemu se donose složene stručne procjene više sektora, **u najboljem je interesu djeteta da ono ima i drugog roditelja u svom životu.**

Kao što je genetski dijete pola mama, pola tata, dijete je takvo i u emocionalnom smislu. Dijete treba barem djelić pozitivne slike oba roditelja, kako bi se s njima moglo poistovjetiti i vjerovati da je i samo dobro i vrijedno. Zanimljivo je da dijete čiji se roditelji zlostavljajuće ponašaju gotovo nikad za to ne krivi roditelje, nego sebe. S porukom da nešto s njim nije u redu, da nije vrijedno ljubavi, dijete ide dalje u život, što nijedan roditelj zapravo ne želi.

Djeca čiji su roditelji u visokokonfliktnom razvodu često „plešu“ između njih, uče zadovoljavati svakog roditelja ponaosob, mami govore što ona želi čuti, a tati što on želi čuti. Čak i kad roditelji ne kažu eksplicitno što žele od djece, ona čitaju

neverbalne znakove i postanu pravi profesionalci u procjeni stanja i potreba svojih roditelja. Na tom putu često izgube sebe. Kad tu djecu pitate što ona žele, trebaju i osjećaju, vrlo često ne znaju autentično odgovoriti na ta pitanja. U kasnijoj dobi mogu i koristiti nesuradnju roditelja pa primjerice izići do jutra tako da ne saznaju ni mama, ni tata, dobiti dvaput novac za školski izlet i slično. **Različita istraživanja pokazuju da djeca iz visokokonfliktnih razvoda braka roditelja 2-5 puta češće imaju kliničke poteškoće ponašanja i doživljavanja u odnosu na djecu čiji su se roditelji mirno razveli.** Ne postoji dob, spol ni neka druga osobina djeteta koja bi ga učinila imunim na visoki konflikt roditelja. Iako nijedan roditelj ne želi da njegovo dijete tako odrasta, mnogi roditelji pokleknu kad se uvuku u vrtlog visokog konflikta s drugim roditeljem.

VISOKI KONFLIKT RODITELJA, ZLOSTAVLJANJE I ZANEMARIVANJE DJECE

Istraživanja unazad 50 godina dosljedno pokazuju da su djeca u visoko-konfliktnim razvodima roditelja često **emocionalno zanemarena** jer su roditelji zaokupljeni vlastitim financijskim, emocionalnim, socijalnim i ostalim potrebama. Djeca čiji su roditelji dugoročno u visoko-konfliktnom razvodu imaju **jednake teškoće kao djeca koja su žrtve tjelesnog zlostavljanja ili zanemarivanja**.

PRAVO, ŽELJA I/ILI POTREBA

Prema članu 12 Konvencije o pravima djeteta, **dijete ima pravo na izražavanje vlastitog mišljenja o svim pitanjima koja ga se tiču te na odgovarajuće uvažavanje tog mišljenja**. Konkretno, u Konvenciji o pravima djeteta članak 12. glasi:

- ▶ **1.** Države stranke osigurati će djetetu koje je u stanju oblikovati vlastito mišljenje, pravo na slobodno izražavanje svojih stavova o svim stvarima koje se na njega odnose, te ih uvažavati u skladu s dobi i zrelošću djeteta.
- ▶ **2.** U tu svrhu, djetetu se izravno ili preko posrednika, odnosno

odgovarajuće službe, mora osigurati da bude saslušano u svakom sudbenom i upravnom postupku koji se na njega odnosi, na način koji je usklađen s proceduralnim pravilima nacionalnog zakonodavstva.

Prije svega važno je razumjeti da **pravo nije isto što i obveza**, odnosno dijete može, ali ne mora izraziti svoju volju, želju i mišljenje. Nadalje, volja, želja i mišljenje djeteta trebaju se **pažljivo ispitivati od strane stručne osobe**. Svakom je djetetu najteže pitanje želi li živjeti kod mame ili tate, odnosno koga više voli, mamu ili tatu. Čak i kad nije

posrijedi nikakav visoki konflikt roditelja ili emocionalni pritisak druge vrste na dijete, ovo direktno pitanje samo po sebi upravo je protivno najboljem interesu djeteta. Ponekad ga postavljaju roditelji, članovi šire obitelji, pa čak i stručnjaci.

Dakle, dijete ima pravo izraziti svoju volju, želju i mišljenje, ako to želi učiniti, i to uz visoko stručni i profesionalni pristup. Kada je dijete izrazilo svoju volju, želju i mišljenje, **dijete nam nije dalo presudu.** Sve što dijete izražava, sud/centar za socijalnu skrb uzima u obzir, no konačna odluka o tome s kim dijete živi donosi se uzimajući u obzir sve druge relevantne faktore. Kada djeci to damo do znanja, velika većina njih osjeti značajno olakšanje. Znaju da postoje odrasli koji će ponijeti teret odgovornosti koji je vrlo nepravedno predati djeci u krilo kad se roditelji ne mogu dogovoriti.

Djeca žele ostati budna cijelu noć jer su crtani filmovi na televiziji, ali roditelji znaju da djeca trebaju san. Djeca žele jesti samo slatkiše, ali roditelji znaju da djeca trebaju uravnoteženu prehranu. Djeca žele istrčati u potkošulji na snijeg, ali roditelji znaju da djeca trebaju toplinu kako bi ostala zdrava. Kad se radi o osnovnim tjelesnim potrebama, roditelji lako prepoznaju da ih treba slijediti, bez obzira na to što djeca žele. Kad se radi o emocionalnim potrebama, neki roditelji skloni su naglašavati važnost

dječjih želja i njihovog ispunjenja u svakom slučaju. Kažu primjerice da ne mogu „natjerati“ dijete da ide kod drugog roditelja. Istovremeno mogu „natjerati“ dijete da primi injekciju kad je bolesno i da ide u školu kad ne želi. Djeca koja nauče da mogu sama donositi razvojno neprimjerne odluke sukladno svojim željama, to će koristiti i u adolescenciji jer zapravo neće postojati roditeljski autoritet.

Djeca rastavljenih roditelja gotovo uvijek žele jedno, a to je da se njihovi roditelji pomire i da opet budu obitelj. Čak i kad su odnosi roditelja bili značajno narušeni, čak i ako je bilo nasilja u obitelji, gotovo sva djeca imaju duboku želju da obitelj bude na okupu. Ako kažemo da to nije moguće i pokušamo doći do druge želje, gotovo sva djeca kažu da žele da **roditelji budu prijatelji**, da lijepo razgovaraju, da se slažu, da se ne svađaju i slično. Kada suočimo roditelje s tim da je autentična želja njihovog djeteta da budu opet zajedno, više se naravno ne zalažu da se želja djeteta treba ispuniti. I u pravu su. **Dijete ima pravo na svoje želje, ima ih pravo izreći i pokazati, ali odrasli donose konačne odluke.**

ŠTO JE NAJBOLJI INTERES DJETETA?

Mnogi govore o najboljem interesu djeteta – roditelji, psiholozi, socijalni radnici, odvjetnici, posebni skrbnici, suci... Međutim, definicije najboljeg interesa djeteta često su različite kod različitih ljudi. Nekad se čini da se roditelji skrivaju iza pojma najboljeg interesa djeteta kako bi ostvarili vlastiti interes, svjesno ili nesvjesno. **Najbolji interes djeteta uključuje ostvarenje djetetovih prava i ispunjavanje djetetovih potreba.** Time je nadređeni pojam pravu djeteta, želji djeteta i potrebno je puno informacija, suradnje, stručnosti i vještina da bi se utvrdio.

Najbolji interes djeteta određuje se na **individualnoj osnovi**, imajući u vidu kontekst u kojem se odlučuje. Ovaj standard je lakše odrediti negativno nego pozitivno, odnosno lakše je definirati što se protivi najboljem interesu djeteta, nego što određuje najbolji interes djeteta, a to može biti problem pri tumačenju samog načela u praksi. Istraživanja pokazuju da su upravo stručnjaci skloniji definirati najbolji interes djeteta određujući deficite roditeljskih kompetencija u slučaju njihovog brakorazvoda, umjesto utvrđivanja dječjih potreba i sposobnosti roditelja da ih

ispune. Pri tome se laici, najčešće roditelji, vode raznim pristranostima, odnosno usmjeravaju se pretežno na tjelesne potrebe djeteta (poput socio-ekonomskog statusa pojedinog roditelja), a ne na emocionalne, psihološke i socijalne potrebe.

U kontekstu razvoda roditelja (osim ako je roditelj štetan po zdravlje, život i sigurnost djeteta), najbolji interes djeteta ostvaruje se kroz dostupnost oba roditelja, aktivno poticanje od strane oba roditelja da dijete ima slobodan odnos s drugim roditeljem (u dogovorenim ili od sustava određenim okvirima), zaštitu djeteta od razvojno neprimjerenih informacija (poput partnerskih ili financijskih neslaganja) te suradnju roditelja (barem) oko djetetu važnih aspekata života. Ponekad se susrećemo sa slučajevima kad je potrebno puno truda da se ovi uvjeti ispune. Primjerice, dijete je uključeno kao svjedok u postupku vezanom za obiteljsko nasilje. U tom slučaju dijete će biti informirano o nekim detaljima sudskog spora, no uz stručnu pomoć roditelj može informirati dijete na način koji je najbolji za njega. Problem može biti i kad jedan roditelj primjerice ima zabranu prilaska drugom roditelju, a očekuje se da se dogovaraju oko važnih aspekata djetetovog života poput školovanja i zdravstvene skrbi. Tada je također važno obratiti se stručnoj

osobi koja može posredovati u komunikaciji roditelja ili zajedno s njima osmisliti najbolje rješenje za dijete, a da se poštuju sudske presude i da se nijedan roditelj ne osjeća ugroženo. U svakom slučaju rješenja ima kad su roditelji kapacitirani i motivirani djelovati u najboljem interesu djeteta (po stručnoj definiciji najboljeg interesa djeteta, a ne po osobnoj prosudbi).

Suvremene europske i svjetske smjernice za stručnjake u ovom području preporučuju da spremnost roditelja da uključi drugog roditelja u odgoj i skrb o djetetu (u dogovorenim ili od sustava određenim okvirima) predstavlja jedan od glavnih kriterija procjene roditeljskih kapaciteta.

ŠTO JE OTUĐENJE?

U općoj i stručnoj javnosti vode se žestoke polemike oko pojma otuđenja djeteta. Neki autori smatraju da je otuđenje sindrom koji treba predstavljati zasebnu dijagnostičku kategoriju te postoje ozbiljne indicije da bi se mogao naći u novim izdanjima DSM-a i MKB-a. Neki autori prepoznaju otuđenje, ali ne smatraju da treba biti zasebna dijagnoza jer zapravo predstavlja vid emocionalnog zlostavljanja. Neki autori (pretežno u SAD-u) zalažu se za tezu da se radi o narušavanju privrženosti djeteta s jednim roditeljem pod utjecajem drugog roditelja. Neki autori govore o manipulaciji djecom, „ispiranju mozga“ djeteta. Apsolutni konsenzus oko konceptualizacije pojma nije postignut, no ono što struka i znanost diljem svijeta nepobitno prepoznaju **su ponašanja roditelja koja su usmjerena narušavanju odnosa djeteta i drugog roditelja, bilo svjesno ili nesvjesno, te da navedeno predstavlja kršenje**

prava djeteta i rizik od emocionalnog zlostavljanja. Hoćemo li ta ponašanja nazivati otuđenjem, manipulacijom ili nekim trećim imenom nije toliko važno, koliko je važno da ih prepoznamo i da od njih štitimo djecu.

Nadalje u tekstu govorit će se o „otuđenju“ zbog jednostavnosti komunikacije, a to se odnosi na sve prethodno opisano.

Tema otuđenja je izrazito teška, emocionalno obojena te povlači pitanje osobnih vrijednosti, iskustava, mišljenja i svjetonazora. Također, otuđenje često djeluje kontraintuitivno osobama koje nisu educirane i iskusne u tom području. Ljudi ne mogu pojmiti kako je moguće da se „ljubav proglašava patologijom“, kako je moguće „djetetu isprati mozak“, kako je moguće da je u najboljem interesu djeteta da mu se „ne udovolji želji s kim želi živjeti“ i slično.

RAZNA LICA OTUĐENJA

U ovom odjeljku ukratko ćemo objasniti najčešće strategije otuđenja koje roditelji koriste.

- ▶ **pretjerano ugađanje djetetu** (primjerice dozvoljavanje djetetu da jede puno slatkiša, da ostaje duže budno, da igra igre i gleda filmove koji nisu dozvoljeni kod drugog roditelja)
- ▶ **izostavljanje pozitivnih iskustava s drugim roditeljem** (primjerice jedan roditelj duže izbiva zbog posla ili bolesti, a drugi roditelj potpuno ignorira pozitivna iskustva koja je dijete s njim imalo, ne spominje ga, miče zajedničke fotografije, igračke koje je djetetu kupio roditelj kojeg trenutno nema)
- ▶ **prenaglašavanje propusta drugog roditelja** (primjerice jedan roditelj zakasni po dijete na trening, a drugi roditelj govori o tome da ga

je „zaboravio, ostavio na cesti kao psa“ i slično, odvodi dijete u CZSS i na Policiju, prijavljuje zanemarivanja)

- ▶ **pretjerano zadiranje u odnos djeteta i drugog roditelja** (primjerice nazivanje djeteta na mobitel i slanje poruka većinu vremena dok je dijete kod drugog roditelja, nametanje svojih pravila ponašanja dok je dijete kod drugog roditelja, stalno zapitkivanje o načinu provođenja vremena, o hrani koju dijete jede, odjeći koju nosi i slično)
- ▶ **opstruiranje kontakata djeteta i drugog roditelja** (zabranjivanje kontakata ili osmišljavanje izlika da se kontakti ne održe poput treninga, pregleda, rođendanskih proslava, prehlade, učenja za test baš u vrijeme druženja s drugim roditeljem)

- ▶ **pokazivanje neugodnih emocija kada dijete ostvaruje odnos s drugim roditeljem** (primjerice pokazivanje tuge, ljutnje, straha, zabrinutosti, bilo riječima ili ponašanjem, u nekim slučajevima i ignoriranje djeteta, potpuno emocionalno zahlađenje)
- ▶ **slanje dvostrukih poruka djetetu** (primjerice riječima poticanje djeteta na susret s drugim roditeljem, a pritom plakanje ili govorenje djetetu da „slobodno ode, valjda neću umrijeti od brige“ / „slobodno ode, neće ti se ništa strašno dogoditi“)
- ▶ **negativno komentiranje drugog roditelja djetetu** (primjerice iznošenje da je drugi roditelj loša osoba)
- ▶ **lažno optuživanje za zlostavljanje** (primjerice poticati dijete da kaže da ga je drugi roditelj tukao, dodirivao po intimnim dijelovima tijela i slično, kad to nije istina)
- ▶ **pasivno dopuštanje drugim članovima obitelji ili prijateljima da otuđuju dijete** (primjerice roditelj ne otuđuje samostalno, ali dopušta svojim roditeljima da čine gore nabrojana ponašanja)
- ▶ **dijeljenje neprimjerenih informacija s djetetom** (primjerice o sudskom postupku, o bračnom odnosu, o nasilju kojem dijete nije svjedočilo)

- ▶ **obrtanje uloga dijete-roditelj** (primjerice traženje od djeteta da brine o osjećajima roditelja, verbalno ili neverbalno)
- ▶ **zamjenjivanje biološkog roditelja s novim partnerom/icom** (primjerice traženje da se novi partner zove tata ili nova partnerica mama)
- ▶ **ohrabrivanje djetetove ljutnje prema drugom roditelju** (primjerice dijete se ljuti jer mu je jedan roditelj uzeo mobitel kako bi učilo, a drugi roditelj osnažuje ljutnju djeteta, ne dozvoljava mu da zaboravi tu situaciju)
- ▶ **ograničavanje komunikacije djeteta i drugog roditelja** (primjerice zabranjivanje telefonskih poziva bez realnog razloga)
- ▶ **uskraćivanje informacija o djetetu** (primjerice oko preseljenja, liječničkih pregleda)
- ▶ **poticanje osjećaja krivnje djetetu ako se lijepo provede s drugim roditeljem** (primjerice isticanje kako je drugi roditelj grozna osoba koja je dijete samo „kupila“ izletom u park)
- ▶ **nemogućnost odvajanja slike sebe i djeteta** (primjerice govorenje djetetu da je drugi roditelj ostavio „nas“ kada je zatražio razvod braka)

JE LI ODBIJANJE RODITELJA UVIJEK OTUĐENJE?

Nažalost u praksi se događa da se i termin otuđenja nastoji zloupotrijebiti, odnosno da se ponekad odbijanja djeteta laički tumače kao otuđenje, a zapravo se radi o posve drugim procesima u obitelji. Postoji **opravdano odbijanje kontakata** s roditeljem, kao i **hibridni slučajevi**. Ako je roditelj primjerice zlostavljao dijete, ako boluje od teške duševne bolesti koja se negativno odražavala na dijete, ako je dijete svjedočilo zloupotrebi sredstava ovisnosti roditelja, moguće je da dijete odbija kontakt s njim, a da se ne radi o otuđenju.

Isto tako, u hibridnim slučajevima jedan roditelj daje povode na koje drugi roditelj potom ima otuđujuće reakcije. Primjerice, jedan roditelj vikao je na dijete zbog loše ocjene. Dijete dolazi drugom roditelju i žali se na vikanje.

Drugi roditelj to objeručke prihvaća, potiče ljutnju i povrijeđenost djeteta, snima njegov iskaz mobitelom, prijavljuje roditelja koji je vikao svim institucijama, traži zabranu kontakta. Roditelj koji je vikao na dijete nije to trebao napraviti. No, roditelj koji je „iskoristio“ njegov propust na opisani način to nije činio isključivo zbog zaštite djeteta. Najbolji način da to provjerimo je da se iskreno zapitamo – da smo još u braku, da smo u dobrim odnosima i da mi je stalo da očuvam autoritet drugog roditelja, što bih napravio/la u toj situaciji? Vjerojatno bismo nazvali drugog roditelja, vidjeli što se dogodilo i razgovarali o tome kako ubuduće adekvatnije reagirati spram djeteta. Jedina razlika u ovom slučaju je to što su roditelji u visoko-konfliktnom razvodu, što je odraz njihovog odnosa kao partnera, a ne kao roditelja.

KAKO PREPOZNATI OTUĐENO DIJETE?

Postoji više stupnjeva otuđenja i naravno da je svako dijete drugačije. U ovom poglavlju nastojat ćemo opisati neka osnovna obilježja otuđene djece koja vrijede za većinu njih, u različitim oblicima i intenzitetima. Prije svega, otuđena djeca **sustavno ocrnjuju** roditelja – čini se kao da je njihova omiljena tema nabranje mana i nedostataka roditelja, traže sugovornike koji bi ih podržali i ocrnjuvali roditelja s njima.

Njihovi **razlozi za odbijanje roditelja su nerealni i neprimjereni**, poput: kod mame je tvrd krevet, tata radi suhe žgance, ne sviđa mi se boja zidova u tatinjoj kući, mama se šminka pola sata svako jutro.

Ponekad to budu naizgled više realni razlozi, poput „roditelj me vrijeđa“, da bi se uspostavilo da mu je roditelj jednom prije više godina rekao nešto poput: „Ustani, ne budi lijen“.

Otuđena djeca **jednog roditelja vide apsolutno savršenim, a drugog roditelja apsolutno groznim**. Tako nam djeca znaju reći da kod jednog roditelja ne bi ništa mijenjali i da je najbolji u svemu (što djeca uobičajeno nikad ne kažu, osobito adolescenti), a s drugim roditeljem ne mogu se sjetiti nijedne lijepe uspomene ili osobine, o njemu misle sve najgore i sve bi na njemu promijenili.

Otuđena djeca sve što iskazuju nastoje predstaviti kao **svoj samostalni stav**, često i kad o tome nisu direktno upitana. Pritom **govore riječima kojima govori i roditelj otuđitelj**, primjerice kažu da je jedan roditelj tukao drugoga još prije djetetovog rođenja, ali da mu to nitko nije rekao, nego se samo sjeća.

Otuđena djeca **ne pokazuju krivnju ni suosjećanje** zbog riječi i ponašanja prema otuđenom roditelju. Konačno otuđena djeca počinju odbacivati obitelj i prijatelje otuđenog roditelja, ne nazivaju ga majkom/ocem nego imenom, kasnije samo on/ona.

Otuđeno dijete kratkoročno može odlično funkcionirati u raznim segmentima života, primjerice čak i bilježiti poboljšanje školskog uspjeha.

Međutim, spram odbačenog roditelja dijete ima „fobične“ i vrlo

burne emocionalne reakcije prožete bijesom pri kontaktu ili mogućnosti kontakta s odbačenim roditeljem. Ranjivost otuđenog djeteta može se uočiti kroz separacijske strahove (strahove od odvajanja), što otuđujući roditelj često naglašava, primjerice kaže da će se dijete ubiti ako se odvoji od njega.

ZAŠTO RODITELJ OTUĐUJE DIJETE?

Neki roditelji neposredno po razvodu budu u stanju šoka, psihološke krize i ne znaju se nositi s novonastalim okolnostima. Neki roditelji imali su toliko mučan partnerski odnos da se ne mogu odvojiti od vlastitih emocija, no žele aktivno raditi na sebi. Nesvjesno štete djetetu, no kroz vrijeme i stručnu podršku uviđaju svoje pogreške i mijenjaju ponašanje.

Neki roditelji ne uviđaju svoj udio odgovornosti i nisu voljni mijenjati ponašanje u interesu djeteta. Neki od njih imaju probleme iz vlastitih ranih iskustava (izostanak odnosa sa svojim roditeljem/roditeljima, napuštanje od strane

roditelja, zanemarivanje, zlostavljanje), zatim imaju nerazriješen partnerski odnos s drugim roditeljem, mogu projicirati vlastite strahove (npr. od gubitka ljubavi djeteta) i osjećaj krivnje (npr. za neuspješan brak) na dijete te mogu nastojati kroz otuđenje očuvati vlastito samopoštovanje (primjerice javno pokazati da je drugi roditelj kriv za razvod i loš odnos).

Kod roditelja koji otuđuju češće se nalaze poremećaji ličnosti (ili barem elementi poremećaju ličnosti) nego u općoj populaciji. Većina ovih procesa odvija se **nesvjesno**, no to ne amnestira roditelja od obveze da preuzme odgovornost.

TKO OTUĐUJE DJECU?

Istraživanja i klinička praksa dosljedno pokazuju da **otuđenje nema veze sa spolom (rodom) roditelja**. Kao što netko nije bolji roditelj samim time što je majka, isto tako nije ni otuđitelj samim time što je majka. Zabluda da više otuđuju majke nastala je vjerojatno iz razloga što otuđuje obično onaj koji ima moć, a većina djece nastavlja živjeti s majkama, što im daje i veću moć. Zato je važno na samom početku osigurati ravnotežu moći, što ne znači nužno sedam dana kod mame, sedam dana kod tate. Dijete nije postotak niti se na

postotke može dijeliti. Ovisno o osobitostima svakog djeteta i njegovim životnim okolnostima, trebalo bi mu osigurati približno jednaku uključenost oba roditelja u život i odgoj. Na taj način nijedan roditelj ne može se ponašati kao vlasnik djeteta, pa ovome drugom roditelju „davati“ odnosno „ne davati“ dijete i slično.

Na Slici 1 sažeto su prikazani glavni razlozi zašto roditelj (ili neka druga djetetu bliska osoba, poput bake) otuđuje dijete.

RANA ISKUSTVA

- ▶ Izostanak odnosa s jednim/oba roditelja
- ▶ Napuštanje, zapuštanje u ranoj dobi
- ▶ Usvajanje maladaptivnih obiteljskih obrazaca

NERAZRIJEŠENOST PARTNERTSKOG ODNOSA

- ▶ Neusklađenost u prilagodbi na razvod
- ▶ Želja za održavanjem odnosa na bilo koji način
- ▶ Ljuttnja, želja za osvetom, doživljaj nepravde

PROJEKCIJA (DO RAZINE PARANOJE)

- ▶ Vlastitih strahova – npr. od gubitka djeteta ili njegove ljubavi
- ▶ Vlastite krivnje – npr. za neuspješan brak ili propuste u roditeljstvu

OČUVANJE SAMOPOŠTOVANJA

- ▶ Atribuiranje krivnje za razvod i negativne aspekte odnosa drugom roditelju
- ▶ Osobito kad zasnuje novi partnerski odnos, obitelj
- ▶ Traženje podrške drugih kao potvrde vlastite adekvatnosti

Slika 1. Razlozi otuđujućih ponašanja

U nekim slučajevima otuđenja kod roditelja koji otuđuje nalaze se psihijatrijski poremećaji, kojima se može pripisati njihovo ponašanje.

O kojem god poremećaju da se radi, istraživanja ukazuju na bazični nedostatak empatije prema drugim ljudima, osobito djetetu. Prema literaturi uglavnom se radi o roditeljima-otuđiteljima koji pate od narcističnog, graničnog i paranoidnog poremećaja ličnosti, sumanutih

poremećaja i deluzija. U kliničkoj praksi primjećuje se da nije nužno udovoljavanje svim dijagnostičkim kriterijima poremećaja da bismo pronašli neke njegove karakteristike. Primjerice, paranoja roditelja može poprimati različite razmjere – od obrambenog mehanizma projekcije, preko paranoidnih crta, elementarni poremećaja, paranoidnog poremećaja ličnosti do paranoidnih sumanutosti i paranoidne shizofrenije.

TKO SU OTUĐENI RODITELJI?

Otuđenje je ozbiljan oblik **nasilja u obitelji**, ne samo prema djetetu, nego i prema (bivšem) partneru, odnosno drugom roditelju. Emocionalne manipulacije i ucjene djetetom, koje je većini roditelja najveći izvor i objekt ljubavi u životu, jednako je ozbiljno kao drugačiji oblici psihološkog, ekonomskog i tjelesnog nasilja u obitelji. Najizraženiji gubitak za roditelje koji ne žive s djecom jest, osim gubitka djece, gubitak vlastitoga roditeljskog identiteta.

Poseban je problem neprepoznavanja i nepriznavanja uloge žrtve, koju se dapače često od strane okoline proglašava krivom, što je čest slučaj i kod žrtava seksualnog nasilja. Najizraženiji gubitak za roditelje koji ne žive s djecom jest gubitak njihove djece i roditeljskog identiteta.

Kada sustav doprinosi otuđenju umjesto da ga sprječava, otuđenje se može također smatrati oblikom **kolektivnog zlostavljanja**.

KOJE SU POSLJEDICE OTUĐENJA ILI ZAŠTO MORAMO REAGIRATI?

Kao što je ranije navedeno, djeca u visoko-konfliktnim razvodima roditelja, a posebno otuđena djeca, imaju iste posljedice po mentalno zdravlje kao i na druge načine zlostavljana djeca. Posljedice su dakle brojne i pogubne. U ovom tekstu prikazat ćemo neke od njih specifične za otuđenje po modelu Bakera i Ben Amija (2011) koji je proizašao iz niza empirijskih studija. Otušena djeca duboko u sebi, o sebi vjeruju sljedeće:

1. „Mene se ne može voljeti“

Kada dijete odrasta s porukom da je jedan roditelj loš, opasan, da ne

brine za njega i da ga zapravo ne voli, ono zaključuje – mene se ne može voljeti. Roditelji su ti koji bi ga trebali voljeti kakvo god da je, a ako se djetetu sustavno daje do znanja da ga mama/tata ne voli, ono se pita: Tko bi me volio kad me ne voli ni moj rođeni roditelj?

2. „Mene se zaista ne može voljeti“

Osim što dijete odrasta u uvjerenju da ga jedan roditelj ne voli, postupno uviđa da je ljubav drugog roditelja uvjetovana. Roditelj otuđitelj djetetu izravno ili neizravno daje do znanja da njegova sreća i ljubav značajno ovise

o odbijanju drugog roditelja. Ako roditelj zaista više voli dijete nego što mrzi drugog roditelja, bi li ga primjerice nagovarao na lažno svjedočenje o zlostavljanju?

Iako je to suprotno onome što većina ljudi očekuje, značajan broj djece se neće prikloniti roditelju koji je siguran, nego onome čiju ljubav „treba zaslužiti“, roditelju koji bi ga mogao napustiti.

Roditelj otuđitelj je uvjerio dijete da ga ne voli otuđeni roditelj i ono će pod svaku cijenu zasluživati ljubav roditelja koji mu je preostao. Bilo kakva ljubav djetetu je draža od života bez ljubavi ijednog roditelja. Da izgubi ljubav oba roditelja, djetetu bi bilo potpuno jasno – mene se zaista ne može voljeti.

3. „Barem je dio mene loš“

Jedan roditelj kontinuirano iznosi mišljenje da je drugi roditelj loš, da ne valja, na njega se ljuti i priječi mu kontakte s djetetom. Dijete to čuje na način: „I ti si loš“ ili „Pola tebe je loše“. Ovo je osobito izraženo kad se djetetu jasno poručuje da je drugi roditelj loš, a istovremeno se dijete povremeno uspoređuje s njim. Primjerice: „Opet si dobila jedinicu, glupa si kao što je glupa tvoja mama!“. Dijete poništava taj dio sebe te ga nastoji izbrisati, isto kao i otuđeno roditelja.

Kod otuđene djece javlja se „**splitting**“, odnosno crno-bijeli pogled na svijet. Jedan roditelj vidi se kao savršen, drugi kao apsolutno loš. Dijete tako počinje doživljavati svijet, sebe, druge ljude, situacije. Ne vidi „sivu zonu“, ne vidi „boje“ u životu. Živi između idealizacije i razočarenja. „Splitting“ je kognitivna distorzija, odnosno uvod u brojne psihijatrijske poremećaje, poput graničnog poremećaja ličnosti.

4. „Moram se prilagoditi - ne znam sam“

Pretjerana ovisnost koja se razvija između otuđujućeg roditelja i djeteta uzrokuje usmjeravanje djeteta isključivo na mišljenje i vodstvo tog roditelja, dijete smatra da nije sposobno samo donositi odluke. Naviklo je jako dobro prepoznati što drugi od njega žele te se prilagođavati kako bi zaslužilo njihovu ljubav. Djeca s ovom posljedicom upravo su ona djeca za koja se roditelji čude kako su kasnije u adolescenciji upala u „loše društvo“, kako su u nasilnoj i kontrolirajućoj ljubavnoj vezi, kako čine sve da bi bila popularna. Ponekad ih u adolescenciji roditelji pitaju: „Da svi skoče kroz prozor, bi li i ti?“. To naizgled banalno pitanje za ovu djecu uopće nije banalno – oni su već riskirali svoj (emocionalni) život da bi bili prihvaćeni od tog istog roditelja.

ZAŠTO JE OTUĐENJE EMOCIONALNO ZLOSTAVLJANJE?

Osim zbog posljedica otuđenja o kojima smo upravo govorili, prema DSM-u V, vodećem dijagnostičkom priručniku, emocionalno zlostavljanje označava „verbalni ili simbolički čin koji rezultira, ili postoji izvjesna vjerojatnost da će rezultirati, značajnom psihološkom štetom po dijete“. Osobito vrijedan dio ove definicije odnosi se na činjenicu da psihološka šteta po dijete ne mora biti vidljiva odmah, što je kod otuđenja često slučaj, nego kao stručnjaci možemo procijeniti da uslijed otuđujućih, odnosno zlostavljajućih pona-

šanja, postoji izvjesna vjerojatnost za psihološku štetu u budućnosti. Na taj način možemo barem djelomično djelovati preventivno, a ne kada dijete već razvije ozbiljnije simptome, najčešće u adolescenciji.

Prema Konvenciji o pravima djeteta i važećoj zakonskoj regulativi, svi građani, a posebno stručnjaci, **dužni su obavijestiti nadležne institucije** o sumnji na zlostavljanje ako ju imaju, u protivnom mogu kazneno odgovarati, pa čak biti i zatvorski kažnjeni.

OVRHE „NAD DJECOM“

Snimke raznih ovrha nad izvršenjem sudske presude u ovakvim slučajevima periodično preplavljaju medije te ih se pogrešno naziva ovrhama „nad djecom“. Kad se dođe do te točke, to znači da nikakve mirne metode, savjetovanja, nadzori, mjere stručne pomoći i podrške, savjetovanja, medijacije, škole za roditelje i slično, nisu urodile plodom.

To znači da je došlo do **zlostavljanja djeteta i grube povrede njegovih prava, do nepoštivanja sudskih presuda i stručnih savjeta.**

Stručnjake u domeni socijalne skrbi roditelji mogu odbiti poslušati, vještačenju roditeljskih kompetencija se imaju pravo ne odazvati ili se na nalaze žaliti. Međutim, kad sud donese pravomoćnu presudu, kad je roditelj iskoristio sva svoja prava na žalbe, kad je nažalost često svjesno otezao sudski postupak, i odluka je konačno donesena, tada ne može odbiti ponašati se u skladu s njom. Ako ne surađuje mirnim putem, što bi svakako bilo u najboljem interesu djeteta, sustav koristi mjeru ovrhe kako bi se ostvarila sudska presuda. Podržavanje roditelja u odgađanju ili izbjegavanju ovrhe

ujedno označava da narod nastoji preuzeti ulogu suda, koji **jedini** ima ingerenciju i sve relevantne dokaze da donese presudu. Iznošenje privatnih podataka djece u medijima također predstavlja izravno kršenje prava djeteta.

Zamislimo situaciju u kojoj se dijete odvodi od seksualnog zlostavljača, a dijete ne želi ići, plače, navodi da se boji, da će se ubiti ako ga se odvede... Bismo li podržali seksualnog zlostavljača u nakanama da dijete ostane s njim? Bismo li se slijepo držali volje djeteta? Emocionalno zlostavljanje manje je vidljivo i manje je opipljivo od tjelesnog ili seksualnog, ali i dalje je zlostavljanje pred zakonom i strukom. Kada se pitamo nije li ovakav postupak stresan za dijete – odgovor je jasan, naravno da je stresan. Za dijete nažalost u ovim okolnostima nema potpuno bezbolnog rješenja. Međutim, manje je stresna jedna izolirana situacija odvajanja nego dugoročni život u zlostavljajućem okruženju.

Pravosuđu (a ni stručnjacima u domeni zdravstva i socijalne skrbi) nikada nije cilj djetetu oduzeti roditelja s kojim može imati ikakve pozitivne veze, iskustva i kontakte.

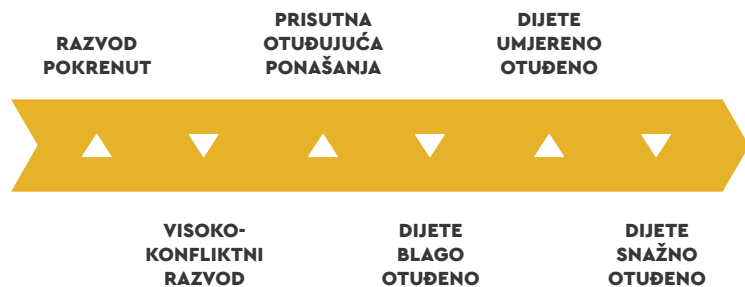
Međutim, dok god roditelj ne preuzima odgovornost za zlostavljajuće ponašanje, nastavlja se zlostavljajuće ponašati i nastavlja nadalje

kršiti prava djeteta, pravosudni sustav i sustav socijalne skrbi svojim mehanizmima trebaju iznaći načine kako zaustaviti toksični utjecaj otuđujućeg roditelja te ojačati otuđenog roditelja i dijete u ponovnom uspostavljanju emocionalnih veza, tako da u konačnici dijete ima oba ne-zlostavljajuća roditelja.

INTERVENCIJE

Da bismo adekvatno procijenili koje su daljnje intervencije potrebne u svrhu zaštite djeteta, možemo koristiti kontinuum (Slika 2) s ključnim točkama u kojima kao stručnjaci možemo doći u kontakt s obiteljima. Iako su točke poredane na kontinuumu, važno je naglasiti da je otuđenje djeteta moguće i ako razvod nije bio visoko-konfliktan, čak i ako do ra-

zvoda uopće nije došlo. Ozbiljni slučajevi otuđenja uglavnom su produkt dublje psihopatologije otuđujućeg roditelja, a otuđeni roditelj ima minimalnu mogućnost zaštite djeteta bez snažne podrške sustava. Dakle, sljedeći kontinuum može, ali ne mora nužno, ujedno predstavljati i kronološki redoslijed „točaka“ dolaženja do teških oblika otuđenja.

Slika 2. Kontinuum otuđenja

PONAŠANJE DIJETETA / INTEZITET OTUĐENJA	BLAGO	SREDNJE	JAKO
Protiv volje ide od jednog roditelja drugome.	X	X	X
Ima povremene ispade prkosa i ljutnje.	X	X	X
Govori stvari koje su mu/joj rečene, odraslim rječnikom.	X	X	X
Želi biti u kontaktu s roditeljem koji otuđuje dok je s drugimm.	X	X	X
Bori se kako ne bi vidio/la drugog roditelja.		X	X
Kada je s jednim roditeljem, mrzovoljan/a je, povlači se / ima izlijeve ljutnje.		X	X
Ulaže trud i vrijeme u to da jednog roditelja potkopa ili izaziva.		X	X
Kad je sa oba roditelja, neprestano se usklađuje s jednim roditeljem, traži odobrenje (verbalno ili neverbalno) za svaki kontakt s drugim roditeljem.		X	X
Odbija doći i provoditi vrijeme s drugim roditeljem.			X
Pokazuje više različitih znakova otuđenja koji mogu varirati u snazi pojavnosti.			X
Odbija raspravljati o svom odbacivanju jednog roditelja i traži kompromise.			X
Ponaša se kao da ima fobiju ili strah od drugog roditelja.			X

Slika 3. Tablica procjene stupnja otuđenja

Kada je dijete umjereno i snažno otuđeno, ne samo da nije uputno, nego je i **kontraindicirano** upućivati obitelj u tretman stručnjaka mentalnog zdravlja prije procjene potrebe odvajanja djeteta od otuđujućeg roditelja i **privremenog prekida svakog oblika njihovog kontakta** (gotovo uvijek postoji indikacija u jakom otuđenju) i uspostave jasne strukture u život djeteta. U tome je nezamjenjiva uloga pravosudnog sustava.

Pri procjeni potrebe izdvajanja vodimo se sljedećim pitanjima:

- ▶ Ima li otuđujući roditelj imalo spremnosti na suradnju?
- ▶ Je li otuđujući roditelj kapacitiran za uvid i kritičko promišljanje?
- ▶ Može li uz podršku stručnjaka otuđujući roditelj razdvojiti sebe i djeteta, ulogu roditelja i djeteta?
- ▶ Može li uz podršku stručnjaka otuđujući roditelj preuzeti imalo osobne odgovornosti?
- ▶ Ima li otuđujući roditelj volju i sposobnost za promjenu?

IMPRESUM

Izdavač:

Centar za prava deteta
Dobračina 29/3A, 11000 Beograd
www.cpd.org.rs

Za izdavača:

Jasmina Miković
Direktorka Centra za prava deteta

Priručnik pripremila:

prof. dr sc. Gordana Flander Buljan

Dizajn i prelom:

Polovinas design studio

Priručnik za trenere/ice je izrađen u okviru projekta „Pozitivno roditeljstvo“, koji je finansijski podržala Evropska unija u okviru programa Evropski instrument za demokratiju i ljudska prava u Srbiji.

Sadržaj i stavovi izneti u ovom priručniku ne odražavaju nužno stavove donatora.

Svi pojmovi upotrebljeni u ovom priručniku u muškom gramatičkom rodu obuhvataju muški i ženski rod lica na koja se odnose.

Napomena: Delovi teksta Priručnika originalno su objavljene na web stranici Poliklinike za zaštitu djece i mladih Grada Zagreba i u knjizi „Dijete u središtu (sukoba)“ (Buljan Flander, Roje Đapić, 2020)

CENTAR ZA PRAVA DETETA

DOBRAČINA 29/3A,
11 000 BEOGRAD, SRBIJA
TEL: +381 11 33 44 170
WWW.CPD.ORG.RS
OFFICE@CPD.ORG.RS

CENTAR ZA PRAVA DETETA JE UDRUŽENJE GRAĐANA OSNOVANO 1997. GODINE ČIJI JE OSNOVNI CILJ OSTVARIVANJE PRAVA DETETA U REPUBLICI SRBIJI U SKLADU SA KONVENCIJOM O PRAVIMA DETETA. GLAVNI PRAVAC DELOVANJA CENTRA USMEREN JE NA KREIRANJE POVOLJNOG DRUŠTVENOG I ZAKONODAVNOG OKVIRA ZA PUNO OSTVARIVANJE PRAVA DETETA U SRBIJI KROZ AKTIVNOSTI USMERENE NA UVOĐENJE I PRIMENU ZAKONA, POLITIKE I PRAKSE KOJI OMOGUĆAVAJU UNAPREĐENJE DOBROBITI DETETA, ZAŠTITU NJIHOVIH PRAVA I NJIHOVO PUNO UČEŠĆE U DRUŠTVU.

@CENTARZAPRAVADETETA

@CENTARZAPRAVADETETA

Centar za
prava deteta